

IJTIMOY DAVLAT TUSHUNCHASINING NAZARIY MOHIYATI

Raximova Hayotxon Ma'rufjon qizi

(<https://orcid.org/0009-0006-6931-3664>

+998901554698)

Fag'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ijtimoiy davlat tushunchasining nazariy mohiyati, uning shakllanish asoslari va zamonaviy davlat boshqaruvidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy davlat inson qadr-qimmati, ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlashga qaratilgan siyosiy-huquqiy institut sifatida talqin etiladi. Maqolada ijtimoiy davlat konsepsiyasi T. H. Marshallning ijtimoiy fuqarolik nazariyasi, A. Senning imkoniyatlar yondashuvi hamda xalqaro tashkilotlarning ijtimoiy himoya bo'yicha qarashlari asosida yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy davlatning asosiy vazifalari, tamoyillari va ijtimoiy himoya tizimi bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi. Tadqiqotda ijtimoiy davlatning faqat moddiy yordam ko'rsatuvchi mexanizm emas, balki inson salohiyatini rivojlantiruvchi va jamiyat barqarorligini ta'minlovchi tizim ekani asoslanadi. Maqola ijtimoiy ish, sotsiologiya, huquqshunoslik, davlat boshqaruvi va ijtimoiy siyosat yo'nalishlarida ilmiy izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun nazariy-metodologik ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *Ijtimoiylik, davlat, adolat, himoya, huquq, farovonlik, birdamlik.*

Kirish

Zamonaviy davlat taraqqiyoti inson huquqlari, ijtimoiy adolat, fuqarolarning munosib hayot kechirishi va aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash kabi tamoyillar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Shu sababli XXI asrda davlatning vazifasi faqat xavfsizlik, tartib va iqtisodiy boshqaruvni ta'minlash bilan cheklanmay, balki inson farovonligi, ijtimoiy tenglik va jamiyat barqarorligini ta'minlashga ham qaratilmoqda. Ijtimoiy davlat tushunchasi aynan shu jarayonda shakllangan bo'lib, u davlatning fuqarolar oldidagi ijtimoiy mas'uliyatini nazariy va amaliy jihatdan asoslab beradi.

Ijtimoiy davlat g'oyasining markazida inson qadr-qimmati va uning munosib hayot kechirish huquqi turadi. Bu borada T. H. Marshall fuqarolikni nafaqat shaxsiy va siyosiy huquqlar, balki ijtimoiy huquqlar majmuasi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, ijtimoiy huquqlar insonning "iqtisodiy farovonlik va xavfsizlik"ka ega bo'lishi hamda jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishi bilan bog'liqdir.[1] Ushbu yondashuv ijtimoiy davlat nazariyasida muhim ahamiyatga ega, chunki u ijtimoiy himoyani xayriya yoki vaqtinchalik yordam emas, balki fuqarolik maqomidan kelib chiqadigan huquq sifatida tushuntiradi.

Ijtimoiy davlatning nazariy mohiyatini ochishda A. Senning imkoniyatlar yondashuvi ham alohida ahamiyat kasb etadi. A. Sen rivojlanishni faqat iqtisodiy o'sish yoki daromad ko'rsatkichlari bilan emas, balki insonning real erkinliklari va o'zi qadrlaydigan hayot tarzini amalga oshirish imkoniyatlari bilan bog'laydi.[2] Bu fikr ijtimoiy davlatning maqsadi faqat yordam ko'rsatish emas, balki inson salohiyatini yuzaga chiqarish, ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy ishtirok imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat ekanini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida ham ijtimoiy davlat tamoyili huquqiy jihatdan mustahkamlangan. Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston "suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat" ekani belgilangan.[3] Shuningdek, 14-moddada davlat o'z faoliyatini inson farovonligi va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida qonuniylik, ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari asosida amalga oshirishi qayd etilgan.[4] Bu normalar ijtimoiy davlat g'oyasining O'zbekiston sharoitida konstitutsiyaviy asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Mazkur maqolada ijtimoiy davlat tushunchasining nazariy mohiyati, uning asosiy belgilari, tamoyillari, ijtimoiy himoya tizimi bilan bog'liqligi va zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati yoritiladi. Maqola ijtimoiy ish sohasi mutaxassislari, doktorantlar, magistrantlar, davlat boshqaruvi va ijtimoiy siyosat bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar, shuningdek, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishga qiziqqan amaliyotchilar uchun mo'ljallangan.

Asosiy qism

Ijtimoiy davlat — bu insonning munosib hayot kechirishi, ijtimoiy xavfsizligi, teng imkoniyatlarga ega bo'lishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan davlat modelidir. Uning nazariy mohiyati shundaki, davlat fuqarolarning ijtimoiy ehtiyojlariga befarq kuzatuvchi sifatida emas, balki ularni huquqiy, iqtisodiy va institutsional mexanizmlar orqali qo'llab-quvvatlovchi faol subyekt sifatida maydonga chiqadi. Bunday davlatda inson faqat mehnat resursi yoki soliq to'lovchi sifatida emas, balki huquq, ehtiyoj, manfaat va salohiyatga ega shaxs sifatida e'tirof etiladi.

Ijtimoiy davlatning birinchi muhim belgisi — inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida tan olishdir. Bu tamoyilga ko'ra, davlat siyosati inson manfaatlariga xizmat qilishi, aholining zaif qatlamlarini himoya qilishi va jamiyatda kamsitish, ijtimoiy chetlanish hamda haddan tashqari tengsizlikning oldini olishi lozim. Ijtimoiy davlat sharoitida kambag'allik, ishsizlik, nogironlik, keksalik, yetimlik yoki boquvchisini yo'qotish kabi holatlar faqat alohida shaxsning muammosi sifatida emas, balki jamiyat va davlat tomonidan hal etilishi zarur bo'lgan ijtimoiy xavf sifatida qaraladi.

Ikkinchi muhim belgi — ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyilidir. Ijtimoiy adolat barcha fuqarolarning bir xil daromadga ega bo'lishini emas, balki ularning ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat, uy-joy, ijtimoiy xizmatlar va huquqiy himoyadan foydalanish imkoniyatlari adolatli tashkil etilishini anglatadi. Shu nuqtai nazardan,

ijtimoiy davlat bozor iqtisodiyotining salbiy oqibatlarini yumshatish, ijtimoiy tafovutlarning keskinlashuviga yo'l qo'ymaslik va ehtiyojmand guruhlar uchun qo'shimcha kafolatlar yaratish vazifasini bajaradi.

Uchinchi belgi — ijtimoiy himoya tizimining mavjudligi va barqaror ishlashidir. Ijtimoiy himoya tizimi ijtimoiy davlatning amaliy ifodasi hisoblanadi. Jahon banki ijtimoiy himoya va mehnat tizimlarini insonlarga xavflarni boshqarish, iqtisodiy zarbalarga moslashish, ish topish va uzoq muddatli barqaror turmush sharoitlarini shakllantirishda yordam beruvchi tizim sifatida izohlaydi.[5] Demak, ijtimoiy himoya faqat nafaqa yoki moddiy yordam bilan cheklanmaydi; u bandlikka ko'maklashish, kasbiy tayyorlash, ijtimoiy xizmatlar, rehabilitatsiya, maslahat, parvarish va ijtimoiy integratsiyani ham qamrab oladi.

To'rtinchi belgi — ijtimoiy huquqlarning huquqiy kafolatlanishidir. Ijtimoiy davlatda fuqarolarning ta'lim olish, tibbiy xizmatdan foydalanish, mehnat qilish, ijtimoiy ta'minot olish, nogironlik yoki qarilik holatida qo'llab-quvvatlanish huquqlari davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanadi. Xalqaro mehnat tashkilotining 202-sonli tavsiyasida ijtimoiy himoya minimumlari barcha ehtiyojmand shaxslar uchun muhim tibbiy xizmatlardan foydalanish va bazaviy daromad xavfsizligini ta'minlashi lozimligi qayd etilgan.[6] Bu xalqaro yondashuv ijtimoiy davlatning asosiy vazifasi insonning hayotiy xavfsizligini ta'minlash ekanini ko'rsatadi.

Ijtimoiy davlat nazariyasi bir nechta muhim tezislar orqali izohlanadi. Birinchi tezis shundan iboratki, ijtimoiy davlat insonni passiv yordam oluvchi sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi sifatida ko'radi. Shu sababli ijtimoiy siyosat faqat yordam berishga emas, balki inson salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Bu ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va kasbiy qayta tayyorlash tizimlariga ustuvor ahamiyat berishni talab qiladi.

Ikkinchi tezis shuki, ijtimoiy davlatda ijtimoiy himoya manzilli va adolatli bo'lishi zarur. Resurslar cheklangan sharoitda eng ko'p ehtiyoj sezayotgan shaxslar va oilalarni aniqlash, ularning real hayotiy vaziyatini baholash va yordamni ehtiyoj darajasiga qarab ko'rsatish samarali ijtimoiy siyosatning muhim shartidir. Bunda yordam oluvchining faqat rasmiy maqomi emas, balki daromadi, oilaviy ahvoli, sog'lig'i, yashash sharoiti, parvarishga ehtiyoji va ijtimoiy xavf darajasi e'tiborga olinishi lozim.

Uchinchi tezis — universal ijtimoiy kafolatlar va manzilli yordam o'rtasida muvozanatni ta'minlash zarurligidir. Universalizm barcha fuqarolar uchun asosiy ijtimoiy huquqlar va xizmatlarning mavjudligini anglatadi. Manzillilik esa qo'shimcha yordamni aynan ehtiyojmand qatlamlarga yo'naltirishni bildiradi. Ijtimoiy davlat ushbu ikki yondashuvni qarama-qarshi qo'ymasdan, ularni uyg'unlashtirishi kerak: bazaviy kafolatlar barcha uchun umumiy bo'lishi, qo'shimcha xizmatlar esa ehtiyoj darajasidan kelib chiqib taqdim etilishi lozim.

To'rtinchi tezis — ijtimoiy davlatning samaradorligi faqat ajratilgan mablag' miqdori bilan emas, balki inson hayotida yuzaga kelgan real ijobiy o'zgarishlar bilan baholanishi kerak. Masalan, kam ta'minlangan oilaga moddiy yordam berish muhim, biroq ushbu oilaning bandlikka chiqishi, farzandlarining ta'limga jalb etilishi, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishi va mustaqil daromad manbaiga ega bo'lishi yanada barqaror natija hisoblanadi. Shu sababli ijtimoiy davlat "yordam berish" modelidan "imkoniyat yaratish" modeliga o'tishi zarur.

Mavzu doirasida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, ijtimoiy davlat tamoyillarini amalga oshirishda ijtimoiy himoya tizimi faqat kompensatsion emas, balki profilaktik va rivojlantiruvchi vazifalarni ham bajarishi kerak. Ikkinchidan, ehtiyojmand aholini aniqlashda raqamli monitoring, mahalla darajasidagi ijtimoiy diagnostika va individual baholash mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Uchinchidan, ijtimoiy xizmatlar tizimida keys-menejment, psixologik maslahat, huquqiy yordam, reabilitatsiya va bandlikka ko'maklashish xizmatlarini kompleks tashkil etish maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, davlat, oila, mahalla, nodavlat tashkilotlar va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini oshiradi. Beshinchidan, ijtimoiy davlatning barqaror rivojlanishi uchun fuqarolarda ijtimoiy mas'uliyat, birdamlik va o'zaro yordam madaniyatini shakllantirish zarur.

Shunday qilib, ijtimoiy davlat tushunchasining nazariy mohiyati inson huquqlari, ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar, ijtimoiy himoya va davlatning ijtimoiy majburiyatlari bilan belgilanadi. Ijtimoiy davlatning asosiy maqsadi jamiyatdagi barcha muammolarni davlat zimmasiga yuklash emas, balki inson, oila, jamiyat va davlat o'rtasida muvozanatli hamkorlikni shakllantirishdir. Aynan shu hamkorlik orqali ijtimoiy xavflarni kamaytirish, inson salohiyatini rivojlantirish va jamiyat barqarorligini mustahkamlash mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy davlat zamonaviy davlat taraqqiyotining insonparvar, adolatli va barqaror modelini ifodalaydi. Uning nazariy mohiyati davlatning fuqarolar oldidagi ijtimoiy mas'uliyatini tan olish, inson qadr-qimmatini himoya qilish, ijtimoiy huquqlarni kafolatlash va ehtiyojmand qatlamlarni qo'llab-quvvatlash bilan belgilanadi. Ijtimoiy davlat sharoitida ijtimoiy himoya tizimi faqat moddiy yordam ko'rsatish vositasi emas, balki insonning mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi, ijtimoiy integratsiyani ta'minlovchi va jamiyat barqarorligini mustahkamlovchi kompleks mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois ijtimoiy davlatni rivojlantirishda huquqiy kafolatlar, manzilli yordam, universal xizmatlar, inson salohiyatini rivojlantirish va ijtimoiy birdamlik tamoyillarini uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy ijtimoiy siyosatni takomillashtirishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Marshall, T. H. Citizenship and Social Class. Cambridge: Cambridge University Press, 1950.
2. Sen, Amartya. Development as Freedom. New York: Alfred A. Knopf, 1999. Shuningdek qarang: Internet Encyclopedia of Philosophy. Sen's Capability Approach.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 1-modda. 30.04.2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 14-modda. 30.04.2023.
5. The World Bank. Social Protection and Jobs Overview. Washington, DC: World Bank.
6. International Labour Organization. R202 — Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202). Geneva: ILO, 2012.